

‘Creëer een digitale community’

IWitness: voor docenten

door Maria van Beurden Cahn

De woorden komen niet vloeiend uit zijn mond: *‘Birkenau, ja ja.* (interviewer komt tussendoor en vraagt: ‘Wist u dat het bestond?’) *‘[...] Birkenau was een afdeling daar en de andere afdeling daar, maar dat wisten we niet...ook toen niet. Ja, ja, dat is zo, de trein kwam aan, in Birkenau en dan werden de mannen gescheiden, en de vrouwen, jonge mensen. De ouderen met de kinderen gingen op de auto. Daar was een man geweest, en wie ze ontvangen had, dat was de Kanada. De Kanada dat waren ook joodse mensen, ook gevangenen. Die werden uitgezocht voor de Kanada en die moesten dan... uh, de mensen ontvangen. Maar één heb gezegd, Sjakie Pfeffer, dat weet ik nog goed, want na de oorlog, want die hebt ie overleefd, hebt ie een café in de Albert Cuyp... die heb tegen een vriendin van ons gezegd, Suze Kuiper, die was gemengd gehuwd, daar was de familie Swaab, mijn zwager ondergedoken, die heb gezegd ‘Niet op de auto’. Ik weet niet of die nog meer heb gezegd, maar de mensen die op de auto zijn gegaan, die zijn gelijk door naar de gaskamer gegaan. En die was tegenover. En de anderen kwamen... die moesten lopende naar die afdeling waar je werd... waar je moest douchen, echt douchen. En ik weet niet waarom? En dan werd je kaal geschoren en dan kreeg een nummer. En dat nummer heb ik nog op mijn arm staan. (Interviewer: kunt u dat laten zien?)’¹*

De interviewer had niets hoeven te vragen, want getuige Salomon de Hond is het knoopje aan de onderkant van zijn overhemdsmouw al los aan het halen.² De hemdsmouw gaat omhoog en de arm met nummer wordt getoond: 1747 9.³

Een fragment, niet langer dan een minuut. Een schijnbaar willekeurig gekozen fragment, maar niet zo maar een moment. Het is het stukje dat de kijker rechtstreeks voert naar een soort van apotheose: het nummer op de arm van de getuige.

Een tattoo zoals ook andere gevangenen ontvingen als ze in Auschwitz, na de selectie, het kamp mochten betreden. Degenen die aankwamen, maar rechtstreeks werden doorgestuurd naar de gaskamer, kregen tenslotte geen nummer kreeg. Hun registratie vergde tijd en dat betekende, vanuit de daderoptiek, oponthoud van de moordmachine en was dus een overbodige handeling. Koffers en meegebrachte goederen werden snel opgehaald door een speciaal opruim- en opslag-team, in kampjargon het Kanada commando. Achtergebleven spullen waren wel interessant genoeg om uit te zoeken en op te slaan. Net als de menselijke resten na de verbranding in de ovens. Edele metalen, ook goud uit de mond, werd apart gehouden, verzameld en gewogen, waarna het gewicht in notitieboeken werd ingeschreven.⁴

Grootste digitale archief

Salomon de Hond’s getuigenis is één van de ruim 53.000 audio-audiovisuele bronnen in het Visual History Archive in Los Angeles (VS). Met een gedeelte van de recette van de speelfilm *Schindler’s List* (1993), naar de roman *Schindler’s Ark* van Thomas Keneally (1982) besloot de beroemde Hollywood regisseur en producent om zoveel mogelijk van de nog aanwezige verhalen van Holocaust

¹ Salomon de Hond, Clip 103.

² Op clip 103 op 33.50 minuten.

³ 1747 9 (lege plek of vervaagde 4?).

⁴ Kleding en haren idem dito, dat valt te hergebruiken. Knokkels, beenderen en schedels niet. Die werden vergruisd.

overlevenden op te tekenen. Daarvoor werd een enorm netwerk opgezet, want de overlevenden woonden verspreid over tientallen landen in de wereld.

Het animo van overlevenden om te getuigen was groot. De tijd begon te dringen. Het was inmiddels bijna 50 jaar na afloop van de Tweede Wereldoorlog en zij die de Holocaust hadden doorstaan, naderden minimaal de pensioengerechtigde leeftijd. Nieuwe levens waren opgebouwd, vaak op hele andere plaatsen en in landen dan het land van herkomst, had families voort- en grootgebracht. Veel mensen hadden hun verhaal soms wel 'stukje bij beetje' verteld, maar de gelegenheid om vrijwillig en in één keer het hele verhaal voor camera te vertellen en de gedachte dat het bewaard zou blijven voor het nageslacht, was een kans die ze niet konden laten lopen. Er werden oproepen gedaan via verschillende media.

In Nederland coördineerde Denise Citroen het Shoah Visual History Foundation. Citroen: *'We deden een aanbod aan survivors⁵. Die luidde: was u tussen 1933 en 1945 op het vaste land van Europa en vervolgd om uw identiteit en/of behoort tot de categorie redders dat komt u in aanmerking om mee te doen. Nou, en dat was eigenlijk al genoeg. Vanaf de allereerste oproep rinkelde de telefoon voortdurend. Veel survivors hadden namelijk al van het project gehoord, via familie en vrienden in het Buitenland. Nederland, was na Frankrijk, het eerste land in Europa waar het project startte, maar in de VS, Australië en Israël liep het al. De mensen keken er naar uit. Vergis je niet hoe snel het nieuws rondging. Mensen vertelden elkaar dat het 'echt iets voor hen was', dat men mee moest doen. Gevolg dat men spontaan belde en meteen begon te vertellen. Dan kreeg ik een mevrouw aan de telefoon die melde dat ze kampoverlevende was, maar haar man 'maar onderduiker was'. Die man kon dus ook meedoen.'*

Alle Holocaust overlevenden vertelden persoonlijke verhalen waaraan op een individuele manier en een aan de persoon gebonden wijze wordt bericht. Gemiddeld duurt een getuigenis tussen de 2 ½ en 3 uur.

Trots is de USC Shoah Foundation op het aantal beroemdheden dat medio jaren '90 van de 20^e eeuw gehoor gaf aan de oproep van Spielberg om deel te nemen aan zijn project om zoveel mogelijk getuigenissen te verzamelen. Oud-leden van het Amerikaanse Congres, musici, acteurs, onderzoekers, Nobelprijs - winnaars en schrijvers. Veruit de meeste namen deel omdat ze als slachtoffer, vaak voor het eerst in hun leven, hun verhaal wilden vertellen. Onder de ooggetuigenissen bevinden zich daarnaast ook tientallen voormalig verzetsmensen. Niet alle 53.000 getuigenissen hebben een uitgebreide index en zijn makkelijk toegankelijk. Je zou 38 talen moeten spreken en zelfs gebarentaal moeten kennen om de informatie tot je nemen.

Tegenwoordig herbergt de USC Shoah Foundation ook getuigenissen over de Armeense genocide (1915), de verkrachtingen en massamoord in het Chinese Nanking (1937) en de gebeurtenissen in Rwanda, waar Hutu's binnen 3 maanden ruim 900.000 Tutsi's en gematigde Hutu's systematisch vermoordden.

Volgens de website van de USC Shoah Foundation komt de totale duur van de getuigenissen neer op 109.687 uren. Om alles te bekijken moet je zonder onderbreking 13 jaar lang, 24 uur per dag en 7 dagen per week voor het scherm hangen. Daarmee komt de totale rekensom uit op 50 jaar. Een *full-time job* concludeert de USC Shoah Foundation. Aan het visuele archief zijn 62.000 trefwoorden en 1.3 miljoen namen gekoppeld, om de zoekfunctie te vergemakkelijken.⁶

⁵ Interview met Denise Citroen op 3 januari 2016. Het Anglicisme voor overlevenden, *survivors*, gehandhaafd..

⁶ <http://sfi.usc.edu/blog/deanna-pitre/10-unique-facts-about-visual-history-archive#sthash.K5RhufBA.dpuf>

Anno 2016 liggen alle getuigenissen digitaal opgeslagen in Los Angeles, Californië (VS). Om toegang te krijgen hoef je echter niet fysiek ter plekke te zijn. Op wereldwijd 50 universiteiten en musea zijn inlogplekken gecreëerd die toegang verschaffen tot, minimaal een gedeelte, van de collectie.⁷

In Nederland kan dat door een plek te reserveren in het Kenniscentrum van het Joods Historisch Museum (JHM) in Amsterdam. In het JHM zijn 2000 getuigenissen te bekijken van Nederlanders, dat wil zeggen: Nederlandse joden, Jehova's getuigen en verzetsmensen. De 1000 getuigenissen die in de jaren 90 in Nederland werden opgenomen en 1000 interviews met Nederlandse joden die emigreerden naar de VS, Israël en elders.⁸

De opbouw van de interviews gebeurde wereldwijd op dezelfde manier. In feite een driedeling, zoals aan de basis ligt van de *School of Education* van Yad Vashem: het leven voor de Tweede Wereldoorlog, tijdens de Tweede Wereldoorlog en na de Tweede Wereldoorlog. Vanwege de breuk in het leven van de ooggetuigen veroorzaakt door de Holocaust een beproefde indeling, die bovendien volstrekt chronologisch te verantwoorden is. Volgens Denise Citroen, die in 2009⁹ stukjes uit een aantal getuigenissen publiceerde: *'Maar dan wel met de aantekening dat de meeste getuigen met hun verhaal meestal binnen vijf minuten al in de oorlog belandden.'*¹⁰

Educatie: IWitness

De Holocaust- getuigenissen werden globaal verzameld tussen 1995 en 2000, waarmee Spielberg's doelstelling om een audio- visuele monument te scheppen in principe voltooid was. Veel ooggetuigen hadden expliciet aangegeven met de boodschap *'Opdat niet vergeten wordt'*.

Maar hoe kon en moest dat in internationaal van elkaar verschillende onderwijscontexten worden gerealiseerd?

Jongeren moesten ervan kunnen leren. Educatie vormde de volgende uitdaging. Maar onder dat containerbegrip valt onnoemelijk veel. Welke vorm van educatie / onderwijs? Hoe kon verspreiding van verspreiding van de boodschap in enorm van elkaar verschillende onderwijscontexten worden gerealiseerd? Hoe vielen getuigenissen te modelleren binnen een alomvattend systeem dat overal toepasbaar zou zijn? Voldoende plooibaar en multifunctioneel inzetbaar binnen een diversiteit aan nationale (provinciale en soms zelfs lokale) onderwijssystemen? Het werd *IWitness*, een website voor docenten: iwitness.usc.edu/SFI

Binnen *IWitness* kunnen docenten digitale *communities* vormen om met leerlingen op verantwoorde en gedifferentieerde wijze via de theorie van het constructivisme, binnen vastgestelde formats, materiaal te ontwikkelen. Ze kunnen ook gebruik maken van materiaal dat al aanwezig is.

In ons land is sinds eind 2014 een werkgroep van docenten actief die onder leiding van de educatie specialist van het Niod via *Mini Quests*, *Info Quests* en *Video – Activiteiten* kenmerkende onderdelen uit Holocaust getuigenissen omwerkt tot producten die direct toepasbaar zijn. Het materiaal dat het NIOD heeft vervaardigd sluit aan op de kerndoelen van alle vormen van primair, secundair en hoger onderwijs. Voor het voortgezet onderwijs zijn bovendien alle kernbegrippen en kenmerkende aspecten afgedekt en worden aanwijzingen om te werken buiten de historische context van het Tijdvak van de wereldoorlogen.

⁷ <http://sfi.usc.edu/blog/deanna-pitre/10-unique-facts-about-visual-history-archive#sthash.K5RhufBA.dpuf>

⁸ <http://www.jhm.nl/bezoek/kenniscentrum/tweeduizend-getuigen-vertellen>

⁹ D. Citroen en R. Mendel, *Een Verhaal Uit Duizenden. Kleinkinderen over de erfenis van de Shoah*, Amsterdam 2009.

¹⁰ Interview van auteur met Denise Citroen, juli 2006.

Ooggetuige Salomon de Hond

Dertien seconden is het stil, de camera blijft ingezoomd en dan gaat de mouw snel naar beneden. De Hond kijkt niet in de camera, maar pakt iets rechts buiten beeld. Met enige fantasie gaat het om een glaasje water waarvan een slokje wordt genomen, want zo'n moment is het eigenlijk: tijd voor een slokje water.

De Band wordt gewisseld¹¹, wat kort duurt. Als de nieuwe tape in de opname apparatuur zit, hervatten interviewer en De Hond het gesprek, of beter: hervat De Hond zijn monoloog. De interviewer herhaalt het moment waarop het interview chronologisch is blijven steken. Zijn intro is slecht te horen, maar de voorzet luidt ongeveer: '[..]U kwam aan in Birkenau.' Salomon: *'Ik kwam aan in Birkenau, d'r waren maar er maar een of twee geweest, ik weet er maar een, die gewaarschuwd heeft: 'Niet op de auto'. Maar mijn zuster was er bij, Rosa, met twee kinderen, kleine kinderen en mijn vrouw is er toen gaan helpen met de kinderen en die kwamen toen op de auto en ik wist niet verder en die kwamen terecht in de gaskamers van Birkenau.* (Interviewer: En wanneer wist u wat er gebeurt was) Salomon: *'Dat komt zo. Wij moesten lopen en wij gingen En wij gingen naar de wasruim, dat heb ik zojuist genoemd. En wij moesten ontkleden en we werden kaal geschoren. Daar was een Pool geweest, dat was een joodse Pool, straks krijgt u nog wel van niet-joodse Polen, en die was tandarts in de Roeterstraat en die ging met een Pool praten en die heeft vertelt wat aan de overkant (zijn hoofd keert helemaal naar links, alsof hij aangeeft waar precies die overkant is. Vervolgens kijkt hij weer recht vooruit en vervolgt met) 'gebeurde. Ik zie hem in ene huilen. Die man heb drie dagen gehuild, drie, vier dagen, niet gedronken en niet gegeten. En toen is ie daaraan overleden. Die man wist, van die Pool, wat er aan de overkant, dat daar een gaskamer was en wat er met die mensen gebeurde. Wij niet (nadrukkelijk langzaam uitgesproken, blik gaat op afgewend en Salomon de Hond krabt in zijn nek). En, wij moet moesten worden getransporteerd, of wij moesten lopen in Birkenau, dat is een Lager, Die Lager was verdeeld in pakweg tien, A, B, C en D, ik zal het maar alfabetisch doen, daar moesten we een maand in een barak blijven. Dat noemen ze de ontluizing. Daar stond toen boven (hij kijkt snel naar boven) 'Eine Laus', net als bij Auschwitz, dat is een dood. Er was niemand die luizen had. Toen we er uit gingen, na een maand, hadden we ze wel. Die d'r uit mag, dat waren twee jongens, twee per dag, om eten te halen. D'r was een jongen bij die heette Jopie Brander, dat was dezelfde, dat was een neef van mijn vrouw en die heb eten gehaald. En dan heeft ie verteld hij heb mijn vrouw, hij heeft mijn zuster gezien. Wat heeft ie gezien? Vrouwen die in het Frauenlager waren. Mannen apart, vrouwen apart, echtparen, want mensen met kinderen gingen gelijk door naar de gaskamer. En heb ie gezegd, heb je vrouw gesproken en moest je de groeten geven. Later, heel veel later, denk ik dat het een leugen was, maar hoe is het nou mogelijk is dat je ging voortleven op iets dat je niet weet wat een leugen was. Ja, want dan kun je zeggen ik moet het overleven, want mijn vrouw is er nog, mijn zuster is er nog, die zitten in het Frauenlager (zijn rechterarm gaat met een zwaai gebarend omhoog). En we waren een maand, moesten we daar blijven in die barak. (diepe zucht) Daarnaast toen zijn we overgeplaatst geworden, niet overgeplaatst geworden, we moesten werken in het Seleger-Betrieb. Dat was een heel groot magazijn waar veel mensen werkten in het hele kamp, waar alle neergeschoten vliegtuigen kwamen, alle soorten. Hoe, samenloop van omstandigheden, hoe was het nou mogelijk dat ik, die heel slecht Duits sprak, die Duits sprak zoals mijn moeder en mijn grootmoeder hebben gesproken. Toen heb ik gedacht aan mijn vader, die was huizensloper en ik heb gezegd, dacht dat Sloper in het Duits was, wat later bleek niet zo te zijn, Schlosser. En Schlosser betekent nog een trapje hoger als een monteur, een specialist. Ik*

¹¹ De getuigenissen zijn opgenomen via het Betacam systeem, wat werkte met opname banden van ruim een half uur, waarna een lege band moest worden ingevoerd.

kan, ik heb nog nooit een moertje ingedraaid, ik was helemaal niet technisch, ik was a-technisch, nu nog en zo kwam ik te werken in een heel groot magazijn. Die anderen die kregen zwaar werk [...]

De beschrijving van deze ene minuut van getuigenis duurde veel langer dan de anderhalve minuut om het fragment te bekijken. Om nog maar te zwijgen van wat er allemaal te zien is en te interpreteren valt.

In de film- en televisiewereld is het een wet van Meden en Perzen dat je zoveel mogelijk pratende 'koppen' moet vermijden. De kijker wil bewegende beelden, geen persoon die alleen maar vertelt, tenslotte is een minuut kijken dan al lang. Wat doe je met 3 uur, 16 minuten en 51 seconden, want zolang duurt de getuigenis van Salomon de Hond.

Mag je van leerlingen verwachten dat ze daar iets mee kunnen? Misschien bent u eigenlijk best geïnteresseerd en wil u graag weten wat andere getuigen vertellen. In *IWitness* is veel te zien te interpreteren. Om nog maar te zwijgen over de mogelijkheden om die belangrijke boodschap te delen of gewoon verhalen door te vertellen.

Interesse om deel te nemen aan bijeenkomsten van de *IWitness* werkgroep of wilt u binnen het NIOD leren werken met *IWitness*? Neem dan contact op met Maria van Beurden Cahn, 0652027605,

Of m.van.haperen@niod.knaw.nl en/of aanmelden@niod.knaw.nl o.v.v. *IWitness*